

Merytokracja we współczesnym Singapurze – zakres implementacji idei merytokratycznych na przykładzie systemu politycznego i systemu edukacji

26/2019

Political Dialogues

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/DP.2019.004>

Abstract:

Singapore is recognized as the most meritocratic of the currently existing countries. Since independence in 1965 and the creation of the Republic of Singapore, the authorities have introduced a number of innovative system solutions that have led to phenomenal success of the state, especially in economic terms. Included in the so-called Asian tigers Singapore is a country with a controversial reputation: at the same time admired for the effectiveness of the political elite and criticized for the strict legal system and suppression of the opposition. The purpose of this article is to look at the size of meritocratic solutions in the City of Leo, applied within the political and education system, to determine to what extent these areas can be called meritocratic.

Keywords: Singapore, meritocracy, political system, education system

Wstęp

Działania podejmowane przez elity rządzące Singapuru, jak i sama idea merytokracji są tematami nieczęsto podejmowanymi w środowisku naukowym. Kiedy zaś są już podejmowane, zagadnienia w nich poru-

szane uznaje się zwykle za kontrowersyjne, ponieważ dotyczą ważnych, szczególnie obecnie, problemów społecznych, obejmujących wartości demokratyczne (w tym pojęcie sprawiedliwości społecznej), inżynierię społeczną, migracje wewnątrz struktury społecznej czy samorealizację jednostki wewnątrz systemu politycznego. Konfrontowane są one z powszechnie istotnymi zagadnieniami takimi jak: wzrost gospodarczy, efektywność systemu edukacji bądź metoda powoływania elit politycznych i urzędników państwowych.

Jedną z przeszkód w dyskusji na temat systemu jakim jest merytokracja jest brak jednej, ścisłej definicji, określającej w zadowalającym stopniu czym dokładnie ów system jest, na jakich wartościach się opiera i jak on wygląda w praktyce. Najbardziej znana w środowisku akademickim definicja została przedstawiona przez Anthony'ego Giddensa i brzmi ona następująco: „system, w którym pozycja społeczna jednostek zależy od ich indywidualnej wartości i osiągnięć, a nie od niezależnych od nich kryteriów, jak odziedziczony majątek, płeć czy

pochodzenie”¹. Mimo bycia najpełniejszym funkcjonującym wyjaśnieniem pojęcia merytokracji, wciąż zostawia ono jedno pytanie bez odpowiedzi: co to znaczy *indywidualna wartość*? Czy jest to intelekt, charakter, pełniona w społeczeństwie funkcja, posiadanie mnogości cnót moralnych czy może ogół cech fizycznych? Czy można ją zmierzyć, jeśli tak to w jaki sposób i kto posiada kompetencje potrzebne do podjęcia się zadania „przyznawania” i „odbierania” *indywidualnej wartości* każdemu członkowi społeczeństwa? Ta jedna wątpliwość stawia pod znakiem zapytania fundamenty na jakich miałby w praktyce opierać się system merytokratyczny, co z kolei utrudnia dalszą dyskusję nad jego potencjalnymi walorami i zagrożeniami. Na potrzeby pracy polegającej na analizie merytokracji wyłącznie we współczesnym Singapurze, *indywidualna wartość* będzie traktowana jako równoznaczna z *indywidualnymi osiągnięciami na planie edukacyjnym i zawodowym*.

Artykuł zaczyna się od skondensowanej charakterystyki państwa – od warunków geograficznych, po opis skomplikowanego, jednak kluczowego dla omawianego tematu, tła kulturowego. Następnie opisano kształtowanie się systemu politycznego od roku 1965, ze wskazaniem za równo na jego etapy, jak i sylwetki osób go kreujących. Dalej podjęto próbę oceny rozmiaru zastosowania idei merytokratycznych w obrębie systemu politycznego i systemu edukacji. Rozważania mają na celu odpowiedzieć na pytanie: czy wymienione obszary zostały stworzone w oparciu o ideały merytokratyczne, a jeśli tak to w jakim stopniu je realizują?

¹ A. Giddens, *Socjologia*, Warszawa 2005, s. 725.

I. Charakterystyka współczesnego Singapuru

Mapa 1. Mapa współczesnego Singapuru

Źródło: *Singapore*, The World Factbook CIA, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/sn.html> [dostęp 07.07.2018].

Singapur to wyspiarskie państwo-miasto położone na południu Półwyspu Malajskiego, na które składa się główna wyspa Singapur (576 km²) i prawie 60 mniejszych wysepek, łącznie dając 709,2 km² terytorium lądowego i 10 km² terytorium wodnego, co stawia Singapur w pozycji jednego z najmniejszych państw azjatyckich². Graniczy od północy z Malezją, oddzieloną Cieśniną Johor, oraz z Indonezją od południa, którą oddziela Cieśnina Singapurska. Istotne znaczenie geopolityczne ma fakt położenia *Miasta Lwa* u wylotu Cieśniny Malakka, łączącej Azję Wschodnią z Indiami i Europą. Całkowita liczba ludności sięga

² List of Asian Countries by Area (2014), za: <http://statisticstimes.com/geography/asian-countries-by-area.php> [dostęp: 09.07.2018].

ponad 5,8 mln³, z czego ludność mieszkająca na stałe wynosi ok. 4 mln – pozostałe 1,8 mln to cudzoziemcy, pracujący i tymczasowo mieszkający w Singapurze⁴. Jest to państwo wielonarodowe: największy procent stanowią Chińczycy (74,3%), na drugim miejscu są Malajowie (13,4%), na trzecim Hindusi (9%), a 3,2% stanowią pozostałe narodowości. Zróżnicowanie i konflikty etniczne, a także wyzwania komunikacyjne sprawiły, że Singapur ma aż cztery języki urzędowe: angielski, mandaryński, malajski i tamil (odmiana języka hinduskiego)⁵. Największy wpływ na kulturę, a w efekcie – system polityczny i sposób funkcjonowania państwa, miały: Wielka Brytania (Singapur był strategicznym miastem portowym pod panowaniem korony brytyjskiej w latach 1824–1963, do dziś jest członkiem Wspólnoty Narodów)⁶ oraz Chiny.

Singapur jest znany głównie z wysoko rozwiniętej gospodarki, atrakcyjnej dla inwestorów. Z powodu fenomenalnego wzrostu gospodarczego, Singapur jest zaliczany do tzw. *tygrysów azjatyckich* – czterech państw, które doświadczyły gwałtownej industrializacji w latach 1960–1990, a współcześnie są uznawane za najsilniejsze gospodarczo kraje Azji⁷. Badania agen-

cji ratingowych, takich jak amerykańska *Standard & Poor*⁸ bądź chińska *Dagong*⁹, regularnie co roku przyznają Singapurowi najwyższą ocenę (kolejno: *Prime* i *AAA*), oceniając jego gospodarkę jako *stabilną* od lat 90.¹⁰. Faktycznie, w obliczu kryzysu gospodarczego w 2008 roku, Singapur był jednym z pierwszych krajów azjatyckich, który wyszedł z kryzysu już w 2009 roku, a rok później odnotował rekordowy wzrost gospodarczy na poziomie 14,7%¹¹. Analizując stan obecny można dostrzec niższy wzrost gospodarczy – w 2017 roku wynosił on 3,6%¹², a w pierwszym kwartale 2018 – 4,3%¹³.

Powstanie współczesnego Singapuru datuje się na dzień 09.08.1965, który jest datą rozpadu krótkotrwałej Federacji Malezji (1962–1965) i utworzenia Republiki Singapuru¹⁴. Obowiązującą ustawą zasadniczą jest konstytucja uchwalona w roku

za: <https://www.worldatlas.com/articles/who-are-the-four-asian-tigers.html> [dostęp: 09.07.2018].

⁸ *Standard & Poor's Credit Rating for each country*, za: <http://chartsbin.com/view/1177> [dostęp: 09.07.2018].

⁹ *Dagong's Credit Rating for each country*, za: <http://chartsbin.com/view/2153> [dostęp: 09.07.2018].

¹⁰ *Singapore – Credit Rating*, za: <https://tradingeconomics.com/singapore/rating> [dostęp: 09.07.2018].

¹¹ *Singapore economy sees record expansion in 2010*, za: <https://www.bbc.com/news/business-12106645> [dostęp: 09.07.2018].

¹² Ministerstwo Handlu i Przemysłu, *Economic Survey of Singapore 2017*, s. 6.

¹³ *Singapore economy grew 4,3% in Q1 of 2018, boosted by strong manufacturing growth*, za: <https://www.straitstimes.com/business/economy/singapore-economy-grows-43-in-q1-on-strong-manufacturing-growth> [dostęp: 09.07.2018].

¹⁴ *Singapore*, CIA World Factbook 2018, za: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/sn.html> [dostęp: 09.07.2018].

³ *Singapore*, CIA World Factbook 2018, za: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/sn.html> [dostęp: 09.07.2018].

⁴ The Economist Intelligence Unit: *Singapore Basic Data*, za: <http://country.eiu.com/article.aspx?articleid=886850072&Country=Singapore&topic=Summary&subtopic=Basic+data> [dostęp: 09.07.2018].

⁵ *Singapore*, CIA World Factbook 2018, za: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/sn.html> [dostęp: 09.07.2018].

⁶ *Singapore: History*, za: <http://thecommonwealth.org/our-member-countries/singapore/history> [dostęp: 09.07.2018].

⁷ K. Gilbert, *Who Are The Four Asian Tigers?*,

1965, a system prawniczy opiera się na brytyjskim *common law*¹⁵. Jest to republika o ustroju parlamentarno-gabinetowym, której podstawy zostały stworzone w oparciu o system polityczny Wielkiej Brytanii¹⁶. Państwo reprezentowane jest przez prezydenta, wybieranego na 5-letnią kadencję – obecnie urząd sprawuje były rzecznik parlamentu Halimah Jacob, której elekcja w 2017 roku wywołała szereg kontrowersji związanych ze specyficznymi, wąskimi wymaganiami postawionymi przed kandydatami (Jacob okazała się jedynym kandydatem je spełniającym, co automatycznie dało jej zwycięstwo)¹⁷. Realną władzę sprawuje jednoizbowy parlament, wybierany na okres maksymalnie 5 lat. Posłowie są wybierani spośród za równo jednomandatowych okręgów wyborczych (minimum 8 takich okręgów), jak i wielomandatowych. Te ostatnie, nazywane GRCs (*Group Representation Constituencies*), zostały powołane do życia *Ustawą o Wyborach Parlamentarnych* z 1988 roku w celu zapewnienia reprezentacji parlamentarnej dla mniejszości narodowych – punkt 8A wymaga, by listy w okręgach wielomandatowych składały się z minimum 3 i maksimum 6 kandydatów, spośród których (8Ab) przynajmniej jedna osoba należy do społeczności malaj-

skiej, hinduskiej, bądź innej mniejszości¹⁸. Oprócz posłów wybranych przez obywateli, prezydent powołuje tzw. nominowanych członków parlamentu w liczbie 9, których kadencja trwa 2,5 roku¹⁹. Ciekawym sposobem zapewnienia reprezentacji dla opozycji jest opcja wprowadzona w 1984 roku w postaci poprawki do konstytucji i opisana w większych szczegółach w *Ustawie o Wyborach Parlamentarnych*, dotycząca tzw. *Non-Constituency Members of Parliament* (NCMPs). Są to „najlepsi przegrani” z członków opozycji, ich liczbę ustala się za pomocą wzoru podanego w *Ustawie o Wyborach Parlamentarnych* po każdym wyborach (wynik równania zależy od poparcia danego członkom opozycji), lecz według artykułu 39b konstytucji liczba NCMPs nie powinna przekroczyć 9. Nie można jednak pominąć faktu, że NCMPs nie cieszą się pełnią praw głosowania w przeciwieństwie do członków wybranych w głosowaniu powszechnym, np. nie mogą brać udziału w głosowaniu o wotum nieufności wobec rządu, o odwołanie prezydenta czy w sprawie poprawek do konstytucji²⁰.

Zarejestrowanych jest obecnie ok. 20 partii, zaś w wyborach rywalizuje ze sobą zwykle od czterech do sześciu z nich. Od początku istnienia Republiki partią wygrywającą każde wybory jest *People's Action Party* (PAP) z programem centro-prawicowym, tworząc system partii dominującej²¹. PAP jest najdłużej funkcjonującą partią na

¹⁵ *Singapore*, CIA World Factbook 2018, za: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/sn.html> [dostęp: 09.07.2018].

¹⁶ J. Chodowska-Miszczuk, M. Wylon, *Fenomen Singapuru – perspektywa geopolityczna*, „Przeгляд Geopolityczny” 2017, t. 22, s. 13.

¹⁷ Agence France-Presse, *Anger in Singapore as first female president is elected without a vote*, za: <https://www.theguardian.com/world/2017/sep/13/singapore-first-female-president-elected-without-vote> [dostęp: 09.07.2018].

¹⁸ *The Parliamentary Elections Act*, s. 16.

¹⁹ J. Chodowska-Miszczuk, M. Wylon, dz. cyt., s. 14.

²⁰ G. Morgan, *A Guide to Electoral Election*, Singapur 2015, s. 12.

²¹ D. K. Mauzy, R. S. Milne, *Singapore Politics Under the People's Action Party*, Londyn 2002, s. 38.

świecie, a jej założyciel – Lee Kuan Yew – w 1990 roku był premierem najdłużej sprawującym urząd w historii²².

II. Kształtowanie się systemu politycznego

Omawianie systemu Singapuru należy rozpocząć od przedstawienia sylwetki Lee Kuan Yew, nazywanego „ojcem współczesnego Singapuru”. Urodzony w Singapurze w zamożnej rodzinie chińskiego pochodzenia w 1923 roku, wykształcony prawnik z tytułem uzyskanym w prestiżowym Uniwersytecie Cambridge, założył *People's Action Party* w roku 1954, kiedy to Singapur był jeszcze kolonią brytyjską. Brytyjski kolonializm chylił się już ku upadkowi, świadomość czego zachęcała mieszkańców Singapuru do coraz głośniejszego artykułowania swojego niezadowolenia i chęci stworzenia niezależnego państwa. W wyniku rosnących niepokojów, władze brytyjskie powołały w 1947 roku radę wykonawczą, której członkowie byli wybierani przez gubernatora, oraz radę legislacyjną składającą się z 21 członków, spośród których 6 wybierali obywatele w wyborach powszechnych – był to krok przełomowy, jako że po raz pierwszy obywatele kolonii singapurskiej otrzymali możliwość wyboru przynajmniej części swoich polityków. Zaczęły powstawać partie polityczne. Nasilające się nastroje antykolonialne doprowadziły do uchwalenia konstytucji w 1955 roku, w wyniku której rada wykonawcza przekształciła się w radę ministrów, a rada legislacyjna w zgromadzenie ustawodawcze składające

się z 32 członków, w tym 25 wybieranych w wyborach. Tego samego roku odbyły się pierwsze wybory do zgromadzenia: najwięcej mandatów zdobył Front Pracy, PAP dostała 4 mandaty – nie zdobyła większości, ale weszła już na scenę polityczną²³. Nie był to koniec przemian powodowanych upadającym kolonializmem: w 1958 roku uchwalono kolejną konstytucję, dającą obywatelom Singapuru możliwość niezależnego kreowania polityki wewnętrznej, co oznaczało w praktyce możliwość powołania własnego gabinetu i premiera, którym stał się Lee Kuan Yew²⁴. Wybory w 1959 roku wygrała *People's Action Party*, która po przejęciu władzy wprowadziła m.in.: nową flagę, hymn i godło, ustanowiła cztery oficjalne języki urzędowe²⁵ i obniżyła wynagrodzenia urzędników²⁶. Podjęła też starania o redukcję bezrobocia i poprawę stanu gospodarki. W 1961 roku podjęto kolejne kroki w celu wyparcia wpływów brytyjskich poprzez ogłoszenie *White Paper*, omawiającego plan zawiązania federacji z Malezją – również była kolonią brytyjską, która uzyskała podobnie jak Singapur możliwość samodzielnego kreowania polityki wewnętrznej. Do stworzenia Federacji Malezyjskiej doszło 2 lata później w 1963 roku przy aprobacie Wielkiej Brytanii, która obawiała się, że w Singapurze mogłoby dojść do nasilenia wpływów komunistów – i w szeregach PAP, i w innych partiach,

²³ J. Chodowska,-Miszczuk, M. Wylon, dz. cyt., s. 12.

²⁴ *1958 State of Singapore Constitution is Adopted*, za: <http://eresources.nlb.gov.sg/history/events/be12893b-2734-4297-b6df-c7229bb05259> [dostęp: 09.07.2018].

²⁵ Obowiązujące do dziś – przyp. aut.

²⁶ J. Chodowska,-Miszczuk, M. Wylon, dz. cyt., s. 12.

²² *Lee Kuan Yew Biography*, za: <https://www.biography.com/people/lee-kuan-yew-9377339> [dostęp: 09.07.2018].

zaś w Malezji komuniści byli stosunkowo mało wpływową opcją. Premier Lee Kuan Yew poczytywał utworzenie Federacji Malezyjskiej za dzieło swojego życia, jednak w wyniku zaognionych konfliktów na tle etnicznym między Malezyjczykami a Chińczykami obfitujących w krwawe zamieszki, oraz w wyniku konfliktów politycznych w nowym parlamencie, elity polityczne Malezji zdecydowały o rozwiązaniu Federacji²⁷. Wynikiem było utworzenie niezależnej Republiki Singapuru dnia 09.08.1965 r. W celu zachowania pokoju i dobrych relacji z Wielką Brytanią, 15.10.1965 roku Singapur dołączył do Wspólnoty Narodów jako 22 państwo²⁸.

Na początku partia PAP miała charakter lewicowy, wielu członków było fascynatami i propagatorami komunizmu – aż do rozłamu w partii, w efekcie którego współzałożyciel Lim Chin Siong odszedł i założył socjalistyczną partię *Barisan Socialis*. Najważniejszym celem obu liderów było dążenie do uzyskania niepodległości przez Singapur. Kiedy cel ten został spełniony, przystąpiono do budowy Republiki, głównie w zakresie mocno osłabionej gospodarki, a także walki z korupcją, uznawaną do dziś za jeden z największych problemów krajów azjatyckich. Do głównych wartości promowanych przez Lee Kuan Yew, a w efekcie – przez całą partię²⁹, należą: wieloetniczność, pragmatyzm, komuni-

taryzm i merytokracja. Wartości te zostały określone mianem „wartości azjatyckich” i zaprezentowane jako alternatywa dla „wartości zachodnich”³⁰. Merytokracja była wielokrotnie wspominana przez Lee jako fundament na którym sukces Singapuru został zbudowany³¹, a on sam nie ukrywał, że widzi w niej system bez wad³².

Polityczna historia Singapuru od 1965 roku jest stabilna, choć wzbudza kontrowersje i wśród obywateli, i na arenie międzynarodowej. Rządzącej nieprzerwanie PAP zarzuca się m.in. zwalczanie opozycji (np. pod pozorem walki z komunizmem w latach 60.), ograniczanie wolności słowa i prasy (między innymi przez częste oskarżanie o obrazę parlamentu), a także utrzymywanie surowego prawa – w tym kar chłosty publicznej i kary śmierci. Agencja *Freedom House* uznała Singapur za państwo *częściowo wolne* w swoim raporcie *Freedom in the World*, a *The Economist* określił je mianem *demokracji wadliwej* w *Democracy Index*. Niemniej jednak postać Lee Kuan Yew jest wciąż podziwiana zarówno przez mieszkańców Singapuru, jak i znaczących polityków na całym świecie. Lee dzierżył urząd premiera nieprzerwanie do 1990 roku, w którym otrzymał tytuł *ministra seniora*, a potem *ministra mentora* w latach 2004–2011. Zmarł w 2015 roku w wyniku zapalenia płuc.

³⁰ J. Chodowska,-Miszczuk, M. Wylon, dz. cyt., s. 15.

³¹ A. Tan, *Lee Kuan Yew had 'uncompromising stand for meritocracy, efficiency and education': IMF's Lagarde*, za: <https://www.businesstimes.com.sg/government-economy/lee-kuan-yew-dies/lee-kuan-yew-had-uncompromising-stand-for-meritocracy> [dostęp: 09.07.2018].

³² *Lee Kuan Yew: There are no disadvantages to meritocracy*, za: <https://www.youtube.com/watch?v=jYQ6ePqgiss> [dostęp: 09.07.2018].

²⁷ *Lee Kuan Yew Biography*, za: <https://www.biography.com/people/lee-kuan-yew-9377339> [dostęp: 09.07.2018].

²⁸ *Ministry of Foreign Affairs is Established*, za: <http://eresources.nlb.gov.sg/history/events/8a64bc89-d4bc-4aab-be2f-884a3e9fb1be> [dostęp: 09.07.2018].

²⁹ *Party Constitution*, za: <https://www.pap.org.sg/party-constitution> [dostęp: 09.07.2018].

III. Merytokracja pełna czy niepełna? Rozmiar zastosowania rozwiązań merytokratycznych

Niewątpliwie Lee miał na myśli merytokrację w ramach przede wszystkim promowanych wartości, które powinny być akceptowane i praktykowane przez społeczeństwo współczesnego Singapuru, niż w sferze szerokich rozwiązań prawnych i systemowych. Artykuł 110(2) Konstytucji Republiki Singapuru stwierdza: „awansowanie pracowników państwowych odbywać się będzie na bazie oficjalnych kompetencji, doświadczenia i **bycia zasługującym (merit)**”. Elity polityczne są jednak wybierane na drodze powszechnych wyborów. Wymagania stawiane przed osobami ubiegającymi się o posadę członków parlamentu, określone w artykułach 44 i 45 konstytucji, brzmią następująco: kandydat musi być obywatelem Singapuru i mieszkać na jego terytorium przez minimum 10 lat, mieć ukończone przynajmniej 21 lat w dniu nominacji, umieć posługiwać się przynajmniej jednym z czterech języków urzędowych w stopniu pozwalającym brać aktywny udział w obradach; wykluczeni z kandydowania są: osoby ze stwierdzoną niepełnosprawnością umysłową, bankruci, osoby karane w ciągu ostatnich 5 lat wyrokiem ponad rocznego pobytu w więzieniu bądź mandatem przekraczającym 2000\$ oraz osoby które w ciągu ostatnich 5 lat popełniły przestępstwo związane w procesem wyborów. Nie ma ani żadnego zapisu wskazującego na konieczność udowodnienia poziomu swoich kompetencji, ani wymagane go egzaminu bądź tytułu.

Inne zastrzeżenia w kontekście merytokracji budzi petryfikacja systemu partyjnego. Jak już wyżej wspomniano, *People's*

Action Party wygrało każde wybory od początków Republiki Singapuru w 1965 roku i mimo, że partii opozycyjnych nie brakuje, wciąż nie udało się żadnej innej opcji choćby zagrozić hegemonii PAP – najniższy wynik, który partia dominująca otrzymała to 60% poparcia w wyborach w 2011 roku³³, lecz w następnych elekcjach w 2015 roku poparcie znów wzrosło do 69,9 %, co oznaczało objęcie 83 miejsc w parlamencie z 89 dostępnych³⁴. Jednym z zarzutów kierowanych do PAP jest oskarżenie o wytworzenie warstwy skostniałej elity politycznej, do której dostęp mają prawie wyłącznie członkowie partii, a osoby równie lub nawet bardziej kompetentne, lecz nienależące do PAP, nie mają realnej szansy na dołączenie do tego zamkniętego kręgu³⁵. Stoi to w oczywistym zaprzeczeniu wartości merytokratycznych, według których warstwa rządząca powinna być wybierana na podstawie kryterium kompetencji, nie afiliacji partyjnej.

Można postawić pytanie: czy pasmo sukcesów wyborczych PAP nie jest przyczyną właśnie uznania kompetencji jej członków przez społeczeństwo, które w demokratycznych wyborach legitymizuje władzę partii dominującej? Gdyby odpowiedź brzmiała „tak”, można byłoby potwierdzić,

³³ *Unnatural Aristocrats*, za: <https://www.economist.com/china/2015/09/03/unnatural-aristocrats> [dostęp: 07.09.2018].

³⁴ S. Tan, *GE2015: PAP vote share increases to 69,9%, party wins 83 of 89 seats including WP-held Punggol East*, za: <https://www.straitstimes.com/politics/ge2015-pap-vote-share-increases-to-699-party-wins-83-of-89-seats-including-wp-held-punggol> [dostęp: 09.07.2018].

³⁵ *Unnatural Aristocrats*, za: <https://www.economist.com/china/2015/09/03/unnatural-aristocrats> [dostęp: 07.09.2018].

że wartości merytokratyczne są podstawą decyzji społeczeństwa, a więc istniałby argument za efektywnym funkcjonowaniem merytokracji w Singapurze – wygrywają uznani za najbardziej kompetentnych. Niestety odpowiedź na to pytanie jest niemożliwa do udzielenia. Zarzuty zwalczania opozycji i głosów krytycznych wobec działania państwa sprawiają, że trudno jest darzyć pełnym zaufaniem pozytywne wypowiedzi obywateli na temat PAP i sposobu funkcjonowania merytokracji, nie ma bowiem możliwości obiektywnego zweryfikowania ilości wypowiedzi negatywnych. Jeśli opozycja nie może swobodnie prowadzić kampanii i uczestniczyć w wyborach bez obaw o represje, nie da się stwierdzić w jakim stopniu wyniki wyborów odzwierciedlają poparcie społeczeństwa dla partii dominującej i merytokracji. Paradoksalnie nie można zarzucić partii działania przeciwko prawu – wszelkie sposoby za pomocą których władze Singapuru tłumią opozycję są z punktu widzenia przepisów legalne: oskarżenia o zniesławienie w przypadku niepochlebnego artykułu prasowego³⁶, zatrzymywanie protestujących motywowane podejrzeniem o stanowienie zagrożenia w przestrzeni publicznej bądź o obrazę uczuć religijnych³⁷, wysoka kaucja, obowiązkowa i bezzwrotna dla kandydatów na członków parlamentu i na urząd prezydenta, manipulowanie pojęciem „harmonijne-

go społeczeństwa wielokulturowego”³⁸ na przykład w celu arbitralnego modyfikowania specyficznych wymagań stawianych kandydatom (jak to miało miejsce w przypadku wyborów prezydenckich w 2017 roku)³⁹ to główne sposoby odstraszenia opozycji i utrzymywania władzy.

IV. Szczególna rola edukacji

Istnieje jednak sfera, która jest w dużej mierze merytokratyczna na bazie i wartości, i zastosowanych rozwiązań – system edukacji. Edukacja od początku istnienia Republiki Singapuru była traktowana jako jeden z centralnych punktów rozwoju państwa. Była uważana za czynnik warunkujący rozwój, jako że silne państwo to państwo rządzone przez kompetentne elity – im lepiej wykształcone, im staranniej przygotowane, tym państwo silniejsze. Stworzenie systemu, którego celem jest odkrywanie zdolności w każdym dziecku i pokierowanie nim tak, by mogło spełnić swój potencjał, a w efekcie – wzbogacać społeczeństwo, jest czołowym przykładem implementowania pojęcia merytokracji przez państwo. W przemówieniu ministra edukacji Ng Chee Meng w parlamencie w 2016 roku można było usłyszeć:

³⁶ *Freedom of the Press: Singapore*, za: <https://freedomhouse.org/report/freedom-press/2015/singapore> [dostęp: 09.07.2018].

³⁷ *Kill the chicken to scare the monkeys*, za: <https://www.hrw.org/report/2017/12/12/kill-chicken-scare-monkeys/suppression-free-expression-and-assembly-singapore> [dostęp: 09.07.2018].

³⁸ *Singapore: New Repression of Dissenting Voices*, <https://www.hrw.org/news/2017/01/12/singapore-new-repression-dissenting-voices> [dostęp: 09.07.2018].

³⁹ *People feel ‘muzzled and angry’ because they could not vote this Presidential Election: Tan Cheng Bock*, za: <https://www.channelnewsasia.com/news/singapore/people-feel-muzzled-and-angry-because-they-could-not-vote-this-9213684> [dostęp: 09.07.2018].

„Tak, jak różne narządy w ciele muszą współpracować by zachować zdrowie całego organizmu, my też musimy znaleźć miejsce dla każdego Singapurczyka, by miał swój udział w postępie państwa. Musimy zapewnić szansę dla wszystkich, by mogli: odkryć swoje silne strony, rozwijać je, a potem wnieść coś wartościowego do społeczeństwa. Musimy iść dalej w tym kierunku, by rozwijać nasze podejście do merytokracji, aby nasz system obejmował szerszą definicję sukcesu i spełnienia.”⁴⁰

Opublikowany w 1997 roku przez Ministerstwo Edukacji dokument *The Desired Outcomes of Education* wymienia cztery cechy, które uczeń powinien posiadać po opuszczeniu systemu edukacyjnego Singapuru; będzie to osoba: pewna siebie, motywowana wewnątrznie do nauki, aktywnie wnosząca wartość do społeczeństwa, zaangażowana w sprawy państwa i społeczeństwa⁴¹. Na podstawie dokumentów Ministerstwa Edukacji i wypowiedzi jego członków można wnioskować, że najważniejsze wartości, które system szkolnictwa chce przekazać uczniom to: chęć poszerzania wiedzy przez całe życie oraz postawy prospołeczne, które pokrywają się z promowanymi przez PAP „wartościami azjatyckimi”⁴².

⁴⁰ *Speech by Mr Ng Chee Meng, Acting Minister for Education (Schools), at Debate of President's Address, 28 Jan 2016, Parliament*, za: <https://www.moe.gov.sg/news/speeches/speech-by-mr-ng-chee-meng--acting-minister-for-education-schools--at-debate-of-presidents-address--28-jan-2016--parliament> [dostęp: 09.07.2018].

⁴¹ *Desired Outcomes of Education*, za: <https://www.moe.gov.sg/education/education-system/desired-outcomes-of-education> [dostęp: 09.07.2018].

⁴² D. K. Mauzy, R. S. Milne, dz. cyt., s. 52.

Nauczyciele są traktowani jako kluczowy element systemu, jako że przez bezpośredni kontakt z uczniami mają wpływ na ich doświadczenia szkolne i stosunek do nauki, dlatego wymaga się od nich wysokiego poziomu przygotowania i kompetencji⁴³. Selekcja potencjalnych nauczycieli odbywa się na poziomie centralnym w Ministerstwie Edukacji spośród uczniów ostatniej klasy II poziomu edukacji, tożsamego z brytyjskim *secondary school*, a konkretnie – z jednej trzeciej najlepszych uczniów. Rozpatrzenie oferty Ministerstwa nie jest obowiązkowe, wręcz przeciwnie – pokazanie silnej chęci spełniania się w zawodzie nauczyciela i ambicji jest jednym z czynników wpływającym na kontynuację rozpatrywania sylwetki kandydata. Kolejnym etapem są szkolenia i praktyki, które zajmują przynajmniej 3 lata, w czasie których kandydat otrzymuje stypendium w wysokości 60% pensji pełnoetatowego nauczyciela. Szkolenia odbywają się w Narodowym Instytucie Edukacji na Uniwersytecie Technologicznym Nanyang, gdzie przekazywany jest nauczycielom singapurski program nauczania. Współpraca między Instytutem a szkołami jest ścisła, każdy nowy nauczyciel przez kilka lat jest prowadzony przez starszego stażem nauczyciela-mentora. Po trzech latach pełnienia zawodu nauczyciele są oceniani pod kątem rozwoju ich ścieżki zawodowej, która może pójść w trzech kierunkach: nauczyciel-mistrz, specjalista ds. programu edukacji lub badań, a w końcu funkcja ad-

⁴³ S. Davie, *Singapore teachers among the youngest in the world, but also among the most hardworking*, za: <https://www.straitstimes.com/singapore/singapore-teachers-among-the-youngest-in-the-world-but-also-among-the-most-hardworking> [dostęp: 09.07.2018].

ministracyjna, taka jak dyrektor szkoły⁴⁴. W środowisku nauczycielskim panuje duży nacisk na pogłębianie swoich kompetencji, wywierany przez Ministerstwo, Instytut i szkoły, stąd w 2010 roku została założona Akademia Nauczycieli Singapurskich, by stworzyć więcej okazji do rozwoju i by umocnić więzi w społeczności nauczycielskiej w celu zwiększenia współpracy między specjalistami⁴⁵.

Wyniki przeprowadzonej w 2014 roku ankiety *Teaching and Learning International Survey* podają, że nauczyciele singapurscy są jednymi z najbardziej zapracowanych spośród wszystkich badanych krajów – na pracę poświęcają 48 godzin, w tym: 8 na planowanie zajęć, 9 na sprawdzanie prac uczniów i 5 godzin na czynności administracyjne. Średnia wszystkich badanych państw to: 38 godzin tygodniowo, z czego 7 godzin poświęcane jest na planowanie zajęć, 5 na sprawdzanie prac uczniów i 3 na czynności administracyjne. Średni wiek nauczycieli w Singapurze to 36 lat (w porównaniu z ogólną średnią 43 lat). Ministerstwo Edukacji zapowiada zwiększenie liczby nauczycieli, zmniejszenie klas i większą ilość grantów⁴⁶.

Obowiązek szkolnictwa dotyczy wszystkich dzieci w wieku 6–15 lat, a w przypadku nie zastosowania się do przepisów, rodzice

podlegają karze grzywny przekraczającej 5000 \$ bądź karze pozbawienia wolności nieprzekraczającej 12 miesięcy⁴⁷. Wyróżniane są trzy etapy edukacji, wyraźnie inspirowane brytyjskim systemem edukacji: *primary*, *secondary*, *post-secondary*⁴⁸.

Etap *primary* trwa 6 lat, program skupia się na nauczaniu matematyki, języka angielskiego i języka rdzennego⁴⁹, w trzeciej klasie dochodzą takie przedmioty jak m.in.: sztuka, postawa obywatelska (*character and citizenship*) czy wiedza o społeczeństwie (*social studies*)⁵⁰. Etap ten kończy egzamin *Primary School Leaving Examination* (PSLE), którego wynik decyduje o dostaniu się do wybranej szkoły następnego etapu, zaś wymagania punktowe zmieniają się z roku na rok. Etap *secondary* trwa 4–5 lat w zależności od wybranej szkoły, obecnie jest ich siedem rodzajów – ich zróżnicowanie ma na celu zapewnić wszystkim uczniom szansę rozwoju swoich silnych stron. W zależności od wybranej szkoły oraz przewidywanej dalszej ścieżki edukacyjnej i profesjonalnej, uczniowie przystępują do kolejnych egzaminów, również zróżnicowanych i które piszą w różnych terminach. Obecnie są trzy rodzaje testów, których zdanie skutkuje otrzymaniem certyfikatu:

- GCE N(T): język angielski, język rdzenny, matematyka, informatyka

⁴⁴ *How Singapore Developed a High-Quality Teacher Workforce*, za: <https://asiasociety.org/global-cities-education-network/how-singapore-developed-high-quality-teacher-workforce> [dostęp: 09.07.2018].

⁴⁵ *About AST*, za: <https://www.academy-ofsingaporeteachers.moe.gov.sg/about-ast> [dostęp: 09.07.2018].

⁴⁶ *Enabling Teachers*, za: <https://www.moe.gov.sg/education/education-system/enabling-teachers> [dostęp: 09.07.2018].

⁴⁷ *Compulsory Education*, za: <https://www.moe.gov.sg/education/education-system/compulsory-education> [dostęp: 09.07.2018].

⁴⁸ Tak jak w przypadku Wielkiej Brytanii, terminy te można przetłumaczyć jako: podstawówka, gimnazjum/liceum/technikum, szkoła wyższa

⁴⁹ Jeden z pozostałych trzech języków urzędowych: mandaryński, malajski, tamil

⁵⁰ *Syllabuses*, za: <https://www.moe.gov.sg/education/syllabuses> [dostęp: 09.07.2018].

- GCE N(A): język angielski, język rdzenny, matematyka, nauki ścisłe, nauki humanistyczne
- GCE-O: język angielski, język rdzenny, matematyka; reszta wymaganych przedmiotów różni się w zależności od szkoły, którą uczeń kończy

Uzyskany certyfikat i ocena warunkują wstąpienie do szkoły wyższej, w której pobyt warunkowany jest przez samą instytucję i chęć dalszej edukacji studenta⁵¹.

Programme for International Student Assessment (PISA), raport przedstawiający wyniki badań stopnia wykształcenia uczniów w wieku 15 lat, publikowany co 3 lata przez OECD, potwierdza skuteczność systemu edukacyjnego Singapuru. W ostatnim raporcie wydanym w 2015 roku Singapur zajął I miejsce spośród 72 badanych państw świata⁵², podkreślone zostały szczególnie wysokie wyniki z zakresu nauk ścisłych⁵³. Uczniowie z Singapuru poradzili sobie najlepiej także w zadaniach polegających na grupowym rozwiązywaniu problemów⁵⁴.

Głosy krytyczne odnoszą się do różnicy między promowanymi celami systemu edukacyjnego, a stanem faktycznym. Podczas gdy jeden ze sloganów Ministerstwa Edukacji brzmi: *Every School a Good School* (Każda Szkoła Dobrą Szkołą – tłum. aut.)⁵⁵, sugerując poziomą strukturę społeczną za-

miast hierarchicznej, nie każdy rodzic tak to postrzega. Jedne szkoły są uznawane za bardziej prestiżowe, inne za mniej, te ostatnie nie gwarantują drogi do uniwersytetu, więc stwarzają mniejsze szanse by uczeń mógł w przyszłości zdobyć dobrze płatną pracę⁵⁶. Presja zdobywania jak najlepszych ocen od najmłodszych lat jest ogromna – wspomniane wyżej badanie PISA wykazało, że 76% uczniów odczuwa duży stres przed egzaminem, nawet jeśli są przygotowani (średnia wszystkich badanych to 55%), a 82% zadeklarowało chęć bycia jedną z najlepszych osób w klasie pod względem ocen (średnia to 60%)⁵⁷. W opinii dzieci i nauczycieli presja zdobywania dobrych ocen, a także innych sukcesów związanych z edukacją, wychodzi ze strony rodziców – nie samej szkoły⁵⁸. To wpłynęło na wzrost roli korepetytorów: statystyki podają, że 60% uczniów etapu *secondary* pobiera korepetycje, a na etapie *primary* aż 80%. Dodatkowe zajęcia nie są obce także dla dzieci w wieku przedszkolnym, z których 40% pobiera korepetycje – szacunkowo 2 godziny w tygodniu. Rozmiar tego zjawiska prowokuje głosy krytyczne w kontekście merytokratycznych wartości, na których system edukacyjny Singapuru został zbudowany,

⁵⁶ J. Vasagar, *Why Singapore's kids are so good at maths*, za: <https://www.ft.com/content/2e4c61f2-4ec8-11e6-8172-e39ecd3b86fc> [dostęp: 09.07.2018].

⁵⁷ S. Davie, *Singapore students suffer from high levels of anxiety: Study*, za: <https://www.straitstimes.com/singapore/education/spore-students-suffer-from-high-levels-of-anxiety-study> [dostęp: 09.07.2018].

⁵⁸ A. Jelita, *The downsides to Singapore's education system: streaming, stress and suicides*, za: <https://www.scmp.com/lifestyle/families/article/2111822/downsides-singapores-education-system-streaming-stress-and> [dostęp: 09.07.2018].

⁵¹ *National Examinations*, za: <https://www.seab.gov.sg/pages/nationalExaminations> [dostęp: 09.07.2018].

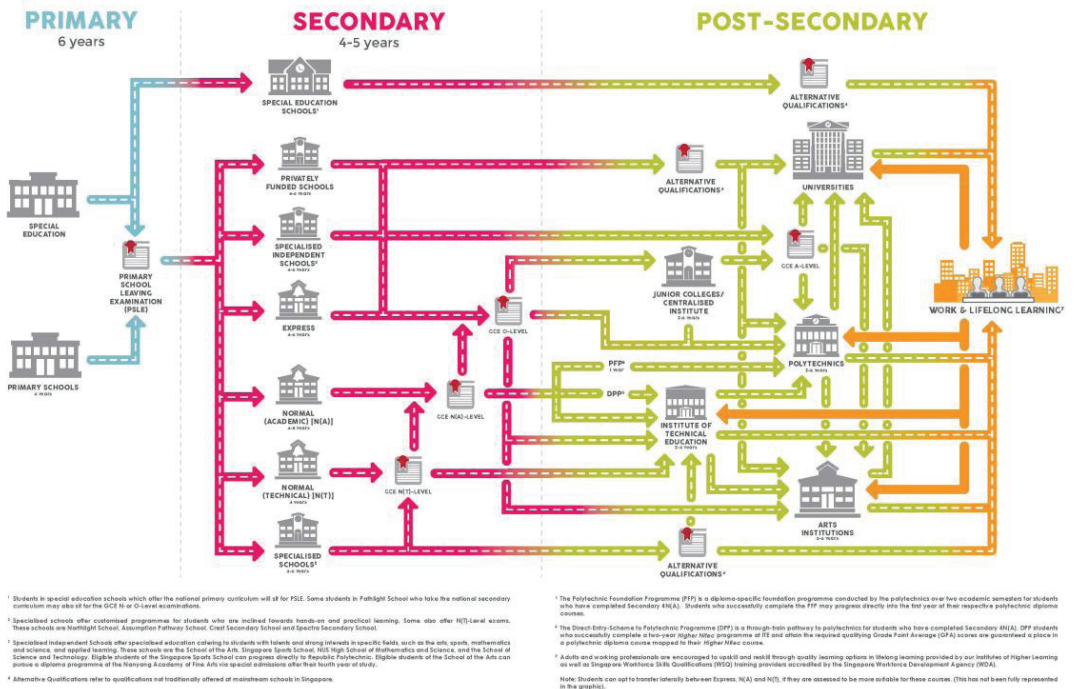
⁵² OECD, *PISA 2015. Results in Focus*, s. 5.

⁵³ Tamże, s. 4.

⁵⁴ Tamże, s. 24.

⁵⁵ *Every School a Good School*, za: <https://www.moe.gov.sg/education/education-system/every-school-a-good-school> [dostęp: 09.07.2018].

Singapore's Education System : An Overview

Mapa 2. System Edukacji w Singapurze.

Źródło: *Education System*, za: <https://www.moe.gov.sg/education/education-system> [dostęp: 09.07.2018].

przypominając o istotnym fakcie: korepetycje są płatne⁵⁹.

Podsumowanie

Singapur, nazywany *Miastem Lwa*, jest zaliczany do jednego z tzw. *Tygrysów Azjatyckich* – czterech państw, które w latach 1960–1990 przeszły gwałtowną industrializację i szerokie zmiany gospodarcze, a obecnie są uznawane za najsilniejsze gospodarczo państwa Azji. Powstanie współczesnej Republiki Singapuru datuje się na

rok 1965, po rozpadzie Federacji Malezji. Ze względu na fakt bycia była brytyjską kolonią (a obecnie członkiem Wspólnoty Narodów) oraz wysoki procent ludności chińskiej w strukturze etnicznej kraju, system polityczny i prawny Singapuru bazuje głównie na spuściznie Wielkiej Brytanii i Chin. Od początku powstania państwa, partia *People's Action Party* wygrywała wszystkie wybory do parlamentu, sprawując rządy praktycznie niepodzielnie przez ostatnie 50 lat, a jej założyciel – Lee Kuan Yew – jest uznawany za twórcę współczesnego Singapuru, w szczególności zaskakującego sukcesu gospodarczego kraju.

Bazowym systemem wartości i rządzenia, promowanym przez partię i samego Lee, jest merytokracja. W dużej mierze ma ona

⁵⁹ A. Wise, *Behind the world's best students is a soul-crushing, billion-dollar private education industry*, za: <https://qz.com/860356/pisa-singapore-competitive-private-tuition-system-helps-students-ace-the-worlds-biggest-education-test/> [dostęp: 09.07.2018].

wymiar kulturowczy i ukierunkowujący strategię rozwoju, zamiast praktycznego. Jedyną dziedziną, która wykazuje silny związek z merytokracją w wymiarze rozwiązań systemowych, jest rozbudowany system edukacji. Z założenia ma dawać możliwości rozwoju każdemu dziecku i tworzyć poziomą strukturę społeczeństwa, gdzie wkład każdego obywatela – naukowca czy mechanika – jest traktowany jako równie ważny. W rzeczywistości badania pokazują presję osiągnięcia jak najwyższych wyników, szczególnie na I etapie edukacji (*primary*), wskazując na hierarchiczną strukturę społeczeństwa, gdzie jedne szkoły kierują uczniów do pogłębiania swoich kompetencji na uniwersytecie, stwarzając później możliwość zdobycia prestiżowego zawodu, podczas gdy inne szkoły takich możliwości nie stwarzają. Niemniej jednak, badania pokazują wysoką skuteczność systemu edukacji – uczniowie Singapuru znajdują się w czołówce rankingów ogólnoswiatowych, a w ostatnim badaniu PISA z 2015 roku zajęli I miejsce w dziedzinie ogólnych wyników oraz w dziedzinie grupowego rozwiązywania problemów.

Bibliografia:

- Chodowska-Miszczyk J., Wylon M., *Fenomen Singapuru – perspektywa geopolityczna*, „Przeгляд Geopolityczny” 2017, t. 22.
- Mauzy D. K., Milne R. S., *Singapore Politics Under the People's Action Party*, Londyn 2002
- Ministerstwo Handlu i Przemysłu, *Economic Survey of Singapore 2017*.
- Morgan G., *A Guide to Electoral Election*, Singapur 2015.
- OECD, *PISA 2015. Results in Focus. The Parliamentary Elections Act. 1958 State of Singapore Constitution is Adopted*, za: <http://eresources.nlb.gov.sg/history/events/be12893b-2734-4297-b6df-c7229bb05259> [dostęp 01.08.2018].
- About AST*, za: <https://www.academyofsingaporeteachers.moe.gov.sg/about-ast> [dostęp 01.08.2018].
- Agence France-Presse, *Anger in Singapore as first female president is elected without a vote*, za: <https://www.theguardian.com/world/2017/sep/13/singapore-first-female-president-elected-without-vote> [dostęp 01.08.2018].
- Compulsory Education*, za: <https://www.moe.gov.sg/education/education-system/compulsory-education> [dostęp 01.08.2018].
- Dagong's Credit Rating for each country*, za: <http://chartsbin.com/view/2153> [dostęp 01.08.2018].
- Davie S., *Singapore students suffer from high levels of anxiety: Study*, za: <https://www.straitstimes.com/singapore/education/spore-students-suffer-from-high-levels-of-anxiety-study> [dostęp 01.08.2018].
- Davie S., *Singapore teachers among the youngest in the world, but also among the most hardworking*, za: <https://www.straitstimes.com/singapore/singapore-teachers-among-the-youngest-in-the-world-but-also-among-the-most-hardworking> [dostęp 01.08.2018].
- Desired Outcomes of Education*, za: <https://www.moe.gov.sg/education/education-system/desired-outcomes-of-education> [dostęp 01.08.2018].
- Education System*, za: <https://www.moe.gov.sg/education/education-system> [dostęp 01.08.2018].
- Enabling Teachers*, za: <https://www.moe.gov.sg/education/education-system/enabling-teachers> [dostęp 01.08.2018].
- Every School a Good School*, za: <https://www.moe.gov.sg/education/education-system/every-school-a-good-school> [dostęp 01.08.2018].
- Freedom of the Press: Singapore*, za: <https://freedomhouse.org/report/freedom-press/2015/singapore> [dostęp 01.08.2018].
- Gilbert K., *Who Are The Four Asian Tigers?*, za: <https://www.worldatlas.com/articles/who-are-the-four-asian-tigers.html> [dostęp 01.08.2018].
- How Singapore Developed a High-Quality Teacher Workforce*, za: <https://asiasociety.org/global-cities-education-network/how-singapore-developed-high-quality-teacher-workforce> [dostęp 01.08.2018].

- Jelita A., *The downsides to Singapore's education system: streaming, stress and suicides*, za: <https://www.scmp.com/lifestyle/families/article/2111822/downsides-singapores-education-system-streaming-stress-and> [dostęp 01.08.2018].
- Kill the chicken to scare the monkeys*, za: <https://www.hrw.org/report/2017/12/12/kill-chicken-scare-monkeys/suppression-free-expression-and-assembly-singapore> [dostęp 01.08.2018].
- Lee Kuan Yew Biography*, za: <https://www.biography.com/people/lee-kuan-yew-9377339> [dostęp 01.08.2018].
- Lee Kuan Yew: There are no disadvantages to meritocracy*, za: <https://www.youtube.com/watch?v=jYQ6ePqgiss> [dostęp 01.08.2018].
- List of Asian Countries by Area (2014), za: <http://statisticstimes.com/geography/asian-countries-by-area.php> [dostęp: 01.08.2018].
- Ministry of Foreign Affairs is Established*, za: <http://eresources.nlb.gov.sg/history/events/s/8a64bc89-d4bc-4aab-be2f-884a3e9fb1be> [dostęp 01.08.2018].
- National Examinations*, za: <https://www.seab.gov.sg/pages/nationalExaminations> [dostęp 01.08.2018].
- Party Constitution*, za: <https://www.pap.org.sg/party-constitution> [dostęp 01.08.2018].
- People feel 'muzzled and angry' because they could not vote this Presidential Election: Tan Cheng Bock*, za: <https://www.channelnewsasia.com/news/singapore/people-feel-muzzled-and-angry-because-they-could-not-vote-this-9213684> [dostęp 01.08.2018].
- Singapore - Credit Rating*, za: <https://tradingeconomics.com/singapore/rating> [dostęp 01.08.2018].
- Singapore economy grew 4,3% in Q1 of 2018, boosted by strong manufacturing growth*, za: <https://www.straitstimes.com/business/economy/singapore-economy-grows-43-in-q1-on-strong-manufacturing-growth> [dostęp 01.08.2018].
- Singapore economy sees record expansion in 2010*, za: <https://www.bbc.com/news/business-12106645> [dostęp 01.08.2018].
- Singapore*, The World Factbook CIA, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/sn.html> [dostęp 01.08.2018].
- Singapore: History*, za: <http://thecommonwealth.org/our-member-countries/singapore/history> [dostęp 01.08.2018].
- Singapore: New Repression of Dissenting Voices*, <https://www.hrw.org/news/2017/01/12/singapore-new-repression-dissenting-voices> [dostęp 01.08.2018].
- Speech by Mr Ng Chee Meng, Acting Minister for Education (Schools), at Debate of President's Address, 28 Jan 2016, Parliament*, za: <https://www.moe.gov.sg/news/speeches/speech-by-mr-ng-chee-meng--acting-minister-for-education-schools--at-debate-of-presidents-address--28-jan-2016--parliament> [dostęp 01.08.2018].
- Standard & Poor's Credit Rating for each country*, za: <http://chartsbin.com/view/1177> [dostęp 01.08.2018].
- Syllabuses*, za: <https://www.moe.gov.sg/education/syllabuses> [dostęp 01.08.2018].
- Tan A., *Lee Kuan Yew had 'uncompromising stand for meritocracy, efficiency and education': IMF's Lagarde*, za: <https://www.businesstimes.com.sg/government-economy/lee-kuan-yew-dies/lee-kuan-yew-had-uncompromising-stand-for-meritocracy> [dostęp 01.08.2018].
- Tan S., *GE2015: PAP vote share increases to 69,9%, party wins 83 of 89 seats including WP-held Punggol East*, za: <https://www.straitstimes.com/politics/ge2015-pap-vote-share-increases-to-699-party-wins-83-of-89-seats-including-wp-held-punggol> [dostęp 01.08.2018].
- The Economist Intelligence Unit: *Singapore Basic Data*, za: <http://country.eiu.com/article.aspx?articleid=886850072&Country=Singapore&topic=Summary&subtopic=Basic+data> [dostęp 01.08.2018].
- Unnatural Aristocrats*, za: <https://www.economist.com/china/2015/09/03/unnatural-aristocrats> [dostęp 01.08.2018].
- Vasagar J., *Why Singapore's kids are so good at maths*, za: <https://www.ft.com/content/2e4c61f2-4ec8-11e6-8172-e39ecd3b86fc> [dostęp 01.08.2018].
- Wise A., *Behind the world's best students is a soul-crushing, billion-dollar private education industry*, za: <https://qz.com/860356/pisa-singapores-competitive-private-tuition-system-helps-students-ace-the-worlds-biggest-education-test/> [dostęp 01.08.2018].